

**SINONIMLER EMOCIONAL-EKSPRESSIVLIK MÁNI AÑLATÍWDÍŇ BIR
USÍLÍ SÍPATÍŇDA (I.Yusupov poeziyası tiykarında)**

Orazımbetov Amirbek,

Filologiya ilimleriniń kandidatu, docent. Ájiniyaz atındaǵı NMPI

e-mail: amirbekaga@gmail.com

Reymova Amangul,

Ájiniyaz atındaǵı NMPI I-kurs magistranti

e-mail: amangulreymova487@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18902550>

Аннотация. Мағаллада tildegi ekspressivlikti jetkeriwshi tiykarǵı qurallardan biri sıpatında sinonimiyanıń ornı haqqında pikir júrgiziledi. Sinonimlik qatar arasınan belgili bir sinonimniń tańlap alınıwı tek ǵana denotativlik mánisti ańqlastırıw emes, al avtor qatnasın, emocionallıq bahasın, stillik boyawın da bildiriw imkaniyatın beretuǵının analizlenedi. Ásirese kontekstlik sinonimlerde ekspressivlik mániniń qalıplesiw mexanizmlerine ayırıqsha itibar qaratıladı.

Таянıш sóзler: лексика, синоним, эмоционаллық, экспрессивлік, контекст, ирониya, сарказм, коммуникация.

Аннотация. В статье рассматривается роль синонимии как одного из основных средств передачи выразительности в языке. Анализируется, что выбор определенного синонима из синонимического ряда позволяет не только уточнить денотативное значение, но и выразить авторское отношение, эмоциональную оценку и стилистическую окраску. Особое внимание уделяется механизмам формирования экспрессивного значения в контекстуальных синонимах.

Ключевые слова: лексика, синоним, эмоциональность, экспрессивность, контекст, ирония, сарказм, коммуникация.

Abstract. The article examines the role of synonymy as one of the main means of conveying expressiveness in language. It is analyzed that the choice of a specific synonym from the synonymous series allows not only to clarify the denotative meaning but also to express the author's attitude, emotional evaluation, and stylistic coloring. Special attention is paid to the mechanisms of formation of expressive meaning in contextual synonyms.

Keywords: vocabulary, synonym, emotionality, expressiveness, context, irony, sarcasm, communication.

Sinonimler jay ǵana tákirarlawshı sózler emes, al avtordıń pikirini tek ǵana jetkerip beriwge de emes, al onı sezimler menen "boyaw"ǵa imkaniyat beretuǵın názik qurallardıń biri bolıp esaplanadı. Sinonimlik qatarlardıń kópshiligi bolsa ekspressivlik boyawdaǵı ayırmashılıqlar tiykarında qurıladı. Ekspressivlik – til biliminde sóylewdiń tásirsheligin asırıw, sóylewshiniń pikirge bolǵan qatnasın jetkeriw. Hárqanday kórkem sóz sheberiniń til baylıǵı milliy tildiń sinonimlik keń múmkinshiliklerinen orınlı paydalana alıwınan ǵárezli boladı. Bir sózdiń qayta-qayta aytılwı yamasa orınsız sózdiń qollanıwı tıńlawshınıń qızıǵıwshılıǵın oyata almawǵa, aytılıp atırǵan pikirini qorshaǵan ortalıqqa tásiriniń kemeyiwine sebepshi

boladı. Usı jaǵdaylardı boldırmawda tildegi sinonim sózler áhmiyetli rol oynaydı. Al kórkem shıǵarmanıń sinonimlersiz oqıwshılar jámiyetshiligine tásir etiw kúshi pútkilley kemip qalǵan bolar edi. Sonlıqtanda jazıwshı yamasa shayır óz dóretpelerin sinonimlerdi qollanbay jaza almaydı.

Tilde leksikalıq sinonimlerdi turaqlı sinonimler hám shártli yaki kontekstlik sinonimler dep eki toparǵa bóliw qabıl etilgen [Berdimuratov E. 1994: 51].

Biz I.Yusupovtıń shıǵarmalarındaǵı sinonimlerdi «turaqlı sinonimler» hám «kontekstlik sinonimler» dep bólip qarap, kontekstlik sinonimlerge arnawlı toqtap ótemiz. Belgili dóretywshi tili haqqında pikir júritiw jazıwshı-shayırdıń ózine tán stillik ózgesheliklerin ashıwǵa, sol kórkem sóz sheberiniń ádebiy procestegi ornın belgilewge de múmkinshilik beredi.

Shayır shıǵarmalarında turaqlı sinonimler de bir sózdi qaytalay bermey hám de mánilerdi kúsheytiw ushın, sonday-aq qosıq qatarlarındaǵı uyqasqa say bolıp, gápler úyesip keliwi ushın qollanılǵanın kóremiz. Bunday mısallardı onıń qosıqlarında kóplep ushıratıwǵa boladı. Mısalı:

Ar-namısın satıp, janların jaǵıp,
Minbegen ol tákabbırlıq taxtına.
Hújdan degen kisi esigin qaǵıp,
Bastırınıp shıqpas uyqı waqtında.
Ústinde **gónetoz** sport maykası,
Balaǵı túriwli, ayaǵı jalań,
Sol ġarbiz kótergen **jupını** jigittiń,
Dáwrana almastırar edim dep. («Bir baxıtlı adam baratır»).

Insan iynindegi júktiń – awırın,
Artsań asqar taw da inırana baslar.
Qus shoqısa Prometeydiń bawrın,

Adam tózer, lekin tózbeydi taslar. («Tasqa kógergen gúl»).

Joqarıdaǵı mısallardaǵı «**ar-namıs – hújdan, gónetoz–jupını, insan – adam**» sıyaqlı sinonimlerdi shayır qosıqlarında kóplep ushıratıw múmkin. Bul jaǵday shayır qosıqlarınıń kórkemligin arttırıwǵa tildegi tayar materiallar retinde tásir jasaǵan.

I.Yusupovtıń shıǵarmalarında turaqlı sinonimler menen birge shártli yaǵnıy kontekstlik sinonimler de kóplep ushırasadı. «Kontekstlik sinonimler bul tekst ishindegi ġana sózlerdiń óz ara mániles, sinonimles bolıp keliwi, jeke turǵanda bir birine sinonim bola almaydı» [Abdihazimov Sh. 2018: 100]. Bunday sinonimler anaw yaki mınaw konteksttiń ishinde belgili bir mánisinde ġana ekinshi sóz benen sinonim bola aladı. Bul sinonimlerdiń jasalıwında sózdiń kóp mániligi úlken xızmet

atqaradı. Tildegi kóp mánili sózler kontekstke ótkennen soń, dáslepki sinonimlik qatardan shıǵıp basqa sózler menen sinonim boladı. Shayırdıń qosıqlarındaǵı bir sóz kontekste qollanılǵanda hár qıylı máni payda etetuǵınlıǵınıń gúwası bolamız.

Haqıyqatında da, I.Yusupov – qaraqalpaq ádebiy tiliniń oǵada bay múmkinshiliklerin puqta ózlestirgen hám olardan sheberlik penen paydalana bilgen shayır. Shayır shıǵarmalarında kontekstlik sinonimlerdiń kóplep ushırasıwı, birinshiden, qaraqalpaq tiliniń sózlik quramınıń baylıǵın kórsetse, ekinshiden, shayırdıń biziń zamanımızdıń eń ullı kórkem sóz sheberi ekenliginen derek beredi. Shayırdıń qosıqlarında sózlikte sinonim bolmaǵan sózlerdi bir-birine jaqınlastırıp, kontekstlik sinonimler dóretip ózgeshe bir ekspressiya payda etedi. Mısalı:

1. **Usaw– tartıw**

Qatqudalıq etseń ákeńe **usap**,
Shesheńe de **tartqan** tamamı bolar (5-bet).

2. **Terek– aǵash**

Jurt aylanıp óter qıysıq **terekti**,
Qıysıq **aǵash** uzaq jasar sonlıqtan (12-bet).

3. **Dáwlet–ırısqa–dúnya**

Birazi adımın abaylap basıp,
Dáwlet júrip tursa, qushaǵın ashıp, (8-bet).
Miyнет **ırısqa** biymillet tatar,
Hesh kim para bermes pachkası menen (31-bet).

Dúnya quwıw menen onıń isi joq,
Aylıǵı ushılaspas aylıǵı menen (30-bet).

4. **Ómir–dáwran–dúnya**

Úmit miriwbetli **ómir** jolında,
Adam adam ushın ádiwli qonaq (37-bet).
Dúnya turar **dáwran** óter hár kimnen,
Bir túnep shıqqanday pálekli qosta (37-bet).

Dúnya degishli dárya,
Tınbay ózgeredi,
Keshe esitkendi,
Búgin kóz kóredi (87-bet).

5. **Pul–dúnya**

Mal kóbeytip tawıq saqlap **pul** quwıp,
Barıs-kelis penen júrgeni abzal (44-bet).
Jurtqa tańsıq emes bul kúnde baqsı,

Dúnya quwıw boldı kewildiń naqshı 44-bet).

6. Izi-ayaǵı

Eselep sóyleyseń, keselep iship ,

Onsha ne araqtıń **izine** túsip (55-bet).

"Bulqıysań, asaw dárya" dep júrgenim,

Ayaǵı qayır tewip, saızı qaldı (64-bet).

7. Jazıw-urıw

Qálem janǵa tiydi tún boyı **jazıp**,

Awıldıń hawası janıma azıq (141-bet).

Jamay jawlarına kóp attıń oqtı,

Feletonlap **ursań** sharası joqtı (106-bet).

Mısallardaǵı dıqqatqa alınǵan sózler sıyaqlı kontekstlik sinonimler arqalı ekspressivlik mánini ańlatıw hár qanday sóz ustasınıń til birliklerinen sheber paydalanıwı, olardıń óz ústinde tınbay izleniwine, kónlikpesine, talantına hám juwapkershiligine baylanıslı.

Shayır kontekstlik sinonimlerdi payda etiwde semantikalıq jaqtan bir-birine mánileri onsha jaqın emes bolǵan sózlerden sinonimlerdi payda ete alǵan hám orınlı úylesimli ornalastıra bilgen. «I.Yusupovtıń ózi jasap atırǵan dáwirler aldında eń áhmiyetli, eń ádiwli azamatlıq xızmeti onıń jazǵan qosıqları, óz elin, xalqın jawınger poeziyanıń ushqır qanatında jer júzilik biyik arenaǵa shıǵarıwı bolıp tabıladı» [Bazarbaev J. 2008:17]. Shayır shıǵarmalarınan kórkemligin tásirlilegen támiyinlew menen birge házirgi qaraqalpaq ádebiy tiliniń rawajlanıwına úlesin qosqan hám sóz tańlawda, onı kórkem súwretlew quralına aylandıra biliwde óz sheberligin xalıqqa tanıtı bilgen.

Solay etip, sinonimiya – bul tek sózlik baylıǵı emes, al pikirlewdiń ózgermeliliginiń kórsetkishi. Ekspressiv sinonimler tilge janlı bolıw, ironiya, sarkazm, hayran qalıw yaki jek kóriwshilikti jetkeriw imkaniyatın da beredi, qurǵaq informaciya jetkeriwdi tolıq kommunikaciya aktine aylandıradı.

Ádebiyatlar:

1. Abdinazimov Sh., Pirniyazova A., Shınnazarova S. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili, fonetika, leksikologiya. Tashkent, 2018. –192 б.
2. Базарбаев Ж. Даналығы гөзаллыққа уласқан шайыр, Нөкис, 2008. –164 бет.
3. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили (лексикология), Нөкис «Билим» 1994. –188 б.
4. Юсупов И. Аласатлы дүнья бул, Нөкис «Қарақалпақстан» 1987. –132 б.